

Nowoczesne Systemy Zarządzania
Zeszyt 19 (2024), nr 4 (październik-grudzień)
ISSN 1896-9380, s. 109-126
DOI: 10.37055/nsz/203488

Modern Management Systems
Volume 19 (2024), No. 4 (October-December)
ISSN 1896-9380, pp. 109-126
DOI: 10.37055/nsz/203488

Instytut Organizacji i Zarządzania
Wydział Bezpieczeństwa, Logistyki i Zarządzania
Wojskowa Akademia Techniczna
w Warszawie

Institute of Organization and Management
Faculty of Security, Logistics and Management
Military University of Technology
in Warsaw

Obywatel w systemie bezpieczeństwa narodowego a obrona powszechna

Citizen in the national security system and universal defense

Bogdan Sowa

Zarząd Organizacji i Zasobów Osobowych – P1, Sztab Generalny WP, Polska
bsowa@mon.gov.pl; ORCID: 0000-0002-4870-5806

Abstrakt:

Cel badań i hipotezy/pytania badawcze

W artykule sformułowano problem badawczy: w jaki sposób obywatel może wzmocnić bezpieczeństwo Rzeczypospolitej Polskiej oraz jakie są zadania i stan żołnierzy Sił Zbrojnych RP? Celem badań jest diagnoza roli obywatela i zadań SZ RP w kontekście wzmocnienia bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej oraz analiza liczebności Wojska Polskiego w ujęciu dynamicznym. Postawiono hipotezę badawczą: przypuszcza się, że najważniejszą rolą obywatela w kontekście bezpieczeństwa państwa jest obowiązek obrony ojczyzny, w tym ciągły przegląd realizacji przez obywateli zadań na rzecz systemu obronnego państwa, którego gwarantem bezpieczeństwa są Siły Zbrojne RP. Poza tym liczba żołnierzy, szczególnie od roku 2022, wykazuje trend rosnący.

Metody badawcze

W opracowaniu zastosowano metody badawcze w postaci: analizy, wnioskowania oraz abstrahowania.

Główne wyniki

Oceną badań jest stwierdzenie, że w latach 2022-2024 do kwalifikacji planowane jest rokrocznie ponad 200 tysięcy osób, z czego stawia się 80-95%. W roku 2022 liczba żołnierzy Sił Zbrojnych RP wynosiła 113 580. Do roku wzrosła do 144 245 żołnierzy. Dodać należy, że dodatkowo w 2025 r. będzie mogło służyć około 44 000 żołnierzy w ramach Terytorialnej Służby Wojskowej (TSW).

Implikacje dla teorii i praktyki

Każdy obywatel ma wpływ na rozwój państwa oraz wzmocnienie jego bezpieczeństwa, a społeczeństwo obywatelskie stanowi podstawę rozwoju państwa. W bezpieczeństwie państwa należy zwrócić szczególną uwagę na wypełnianie obowiązków przez obywateli wobec państwa. Zadania obywateli dotyczą zarówno kwestii obronnych militarnych, jak i obrony powszechnej. Zadania realizowane przez Siły Zbrojne RP mają na celu utrzymanie gotowości do realizacji misji związanych z zagwarantowaniem obrony państwa i przeciwstawienie się agresji, wspieranie bezpieczeństwa wewnętrznego oraz pomoc społeczną.

Słowa kluczowe: obywatel, bezpieczeństwo narodowe, świadczenia na rzecz obrony, obrona powszechna, obrona cywilna

Abstract:**Research objectives and hypothesis/research questions**

The article formulates a research problem: How can a citizen strengthen the security of the Republic of Poland, and what are the tasks and condition of the soldiers of the Polish Armed Forces? The aim of the research is to diagnose the role of the citizen and the tasks of the Polish Armed Forces in the context of strengthening the security of the Republic of Poland, and to analyze the number of Polish Armed Forces in dynamic terms. A research hypothesis was put forward: it is assumed that the most important role of a citizen in the context of state security is the duty to defend the homeland, including a continuous review of the implementation by citizens of tasks for the benefit of the state defense system, which is guaranteed by the Polish Armed Forces, and their number of soldiers, which especially since 2022, has been showing an upward trend.

Research methods

The study uses research methods as follows: analysis, inference, and abstraction.

Main results

The study assessment is a statement that from 2022 to 2024, more than 200 thousand people are used, of which 80-95% are required. From 2022 (113,580) to 2025, the unit of the Polish Armed Forces, which received up to 144,245 soldiers. It should be remembered that in 2025 there will be approximately 44,000 additional soldiers within the TSW.

Implications for theory and practice

Every citizen has an impact on the development of the state and strengthening its security, and civil society is the basis for the development of the state. In the security of the state, special attention should be paid to the fulfillment of duties by citizens towards the state. The tasks of citizens concern military defense issues as well as general defense. The tasks carried out by the Armed Forces of the Republic of Poland are aimed at maintaining readiness to carry out missions related to guaranteeing the defense of the state and opposing aggression, supporting internal security and social assistance.

Keywords: citizen, national security, defense benefits, general defense, civil defense

Wprowadzenie

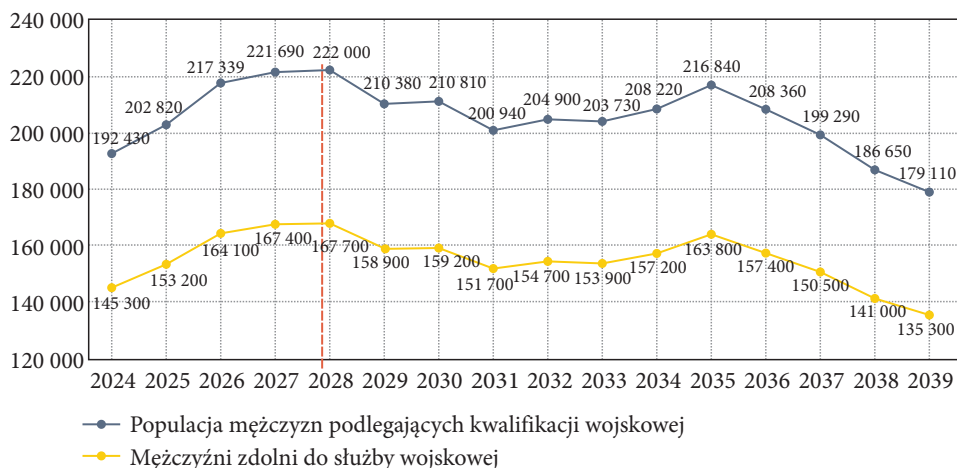
Do podstawowych zadań państwa należy zapewnienie bezpieczeństwa (Mitkow, Tomaszewski, Kozicki, 2021, s. 11-29; Mizura, Mitkow, Kozicki, 2023, s. 13-56; Kozicki, 2022) jego obywatelom. Aby to jednak było możliwe, obywatele muszą wypełniać swoje obowiązki względem państwa, a jednym z takich konstytucyjnych obowiązków jest obrona ojczyzny (Ustawa, 2022). Obowiązek obrony ojczyzny dotyczy obywateli polskich zdolnych ze względu na wiek i stan zdrowia do wykonywania tej powinności. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Konstytucja RP, 1997) jest najważniejszym i najwyższym rangą aktem prawnym w naszym państwie. Określa ona nie tylko ustrój państwa, źródła prawa czy też zadania i kompetencje władz państwowych, lecz również prawa i obowiązki obywateli. Choć większość z nas zna przysługujące nam prawa i dba o ich przestrzeganie, to jednak powinniśmy również pamiętać o obowiązkach, które wynikają z naszego obywatelstwa. Konstytucja wymienia wśród nich: wierność ojczyźnie, troskę o dobro wspólne, przestrzeganie prawa Rzeczypospolitej Polskiej, ponoszenie ciężarów i świadczeń publicznych, dbałość o stan środowiska oraz obronę ojczyzny.

Ostatni z wymienionych obowiązków jest szczególnie istotny, ponieważ realizując go, przyczyniamy się do podniesienia poziomu bezpieczeństwa państwa, w którym żyjemy i funkcjonujemy jako jego obywatele. Zgodnie z obowiązkiem obrony ojczyzny wszyscy obywatele RP są zobowiązani do: umacniania obronności państwa; przygotowania siebie, innych oraz mienia narodowego na wypadek wojny czy wykonywania innych zadań w ramach obowiązku obrony ojczyzny (Konstytucja RP, 1997).

Fenomen organizacji obywatelskiego obowiązku obrony ojczyzny nie jest czymś nowym, gdyż z wieloma świadczeniami na rzecz obronności mamy do czynienia już od początków naszej państwowości. Były to świadczenia zarówno o charakterze osobistym, jak i w naturze. Wychodząc od przepisu art. 85 Konstytucji RP, ustanawiającego zasadę powszechności obowiązku obrony ojczyzny, wprowadzono akt prawny regulujący ten obowiązek, który jest nie tylko obowiązkiem o charakterze prawnym, lecz również moralnym i patriotycznym. „W trosce o bezpieczeństwo naszej Ojczyzny, kierując się konstytucyjnym obowiązkiem Jej obrony nałożonym na każdego obywatela Rzeczypospolitej Polskiej...” (Ustawa, 2022) – tymi słowami ustawa z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny w swojej preambule określa obszar, który został w niej unormowany. Problematyka obowiązków obywatela wobec ojczyzny w świetle standardów demokratycznego państwa prawa, za sprawą obowiązujących regulacji prawnych wynikających z ustawy o obronie Ojczyzny, która weszła w życie 23 kwietnia 2022 r., nabrała szczególnego znaczenia na kanwie wydarzeń związanych z działaniami wojennymi na terenie Ukrainy prowadzonymi już trzy lata.

1. Obowiązek obrony ojczyzny

Nie ulega wątpliwości, że podstawowym sposobem spełniania obowiązku obrony ojczyzny jest służba wojskowa, dlatego też ma ona pierwszeństwo przed innymi rodzajami obowiązku obrony ojczyzny. W wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 11 lutego 2003 r. wskazano, że „obowiązek obrony Ojczyzny ma charakter powszechny, choć może być wykonywany w różnych formach. Podstawową jest odbycie służby wojskowej, której zakres, według art. 85 ust. 2 Konstytucji, określa ustawa” (Wyrok, 2003). Obowiązku pełnienia służby wojskowej podlegają obywatele polscy od dnia, w którym kończą 18. rok życia, do końca roku kalendarzowego, w którym kończą 60 lat, a posiadający stopień podoficerski lub oficerski – 63 lata. Nie podlegają mu natomiast osoby, które zostały uznane ze względu na stan zdrowia za trwale niezdolne do tej służby oraz inne osoby wymienione w ustawie.

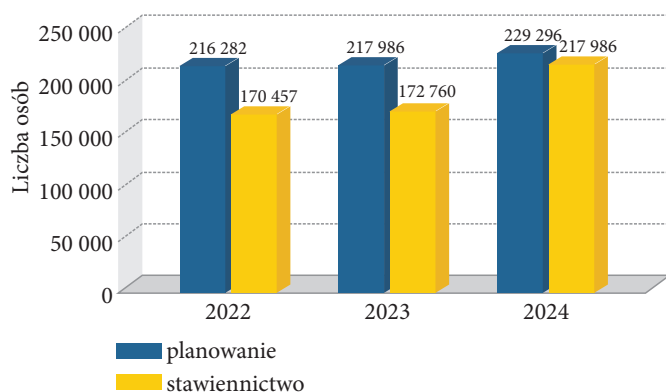
Rys. 1. Prognoza demografii rocznika podstawowego do kwalifikacji wojskowej na lata 2024-2039

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych pozyskanych z GUS

Jak podał GUS, „w najbliższej przyszłości nie należy oczekiwać istotnych zmian gwarantujących stabilny rozwój demograficzny. Niski poziom dzietności, utrzymujący się od trzech dekad, będzie miał negatywny wpływ także na przyszłą liczbę urodzeń z uwagi na zmniejszającą się liczbę kobiet w wieku rozrodczym”. Zgodnie z tymi przewidywaniami można ocenić prognozę demografii rocznika podstawowego (dziewiętnastolatków), planowanych do kwalifikacji wojskowej w kolejnych latach (zob. rys. 1).

Wszyscy obywatele polscy (kobiety i mężczyźni), którzy ukończyli 18 lat, podlegają rejestracji, realizowanej przez wójta (burmistrza bądź prezydenta miasta), a prowadzonej na potrzeby kwalifikacji wojskowej oraz założenia ewidencji wojskowej. Prowadzenie rejestracji nie wymaga osobistego uczestnictwa, zgody lub powiadomienia danej osoby. Od 1 stycznia 2010 r. pobór do wojska w Polsce został zawieszony, natomiast wszyscy mężczyźni i niektóre grupy kobiet, którzy w danym roku kalendarzowym kończą 19 lat, muszą stawić się do kwalifikacji wojskowej przed komisją wojskową. Kwalifikacja wojskowa przeprowadzana jest po to, aby wprowadzić do ewidencji państwowej liczbę osób, które w razie ewentualnego zagrożenia będą mogły strzec granic Polski.

Kwalifikacja wojskowa rozpoczyna się w pierwszym kwartale danego roku. Proces ten przeprowadzany jest na podstawie ustawy o obronie Ojczyzny, a także rozporządzeń wykonawczych wydanych przez ministra obrony narodowej. Rokrocznie do kwalifikacji planowane jest ponad 200 tysięcy osób, z czego stawia się 80-95% (zob. rys. 2). W roku 2025, podobnie jak w latach poprzednich, do kwalifikacji wojskowej stawić się będzie musiało około 230 tysięcy osób.

Rys. 2. Liczba osób podlegających kwalifikacji wojskowej w latach 2022-2024

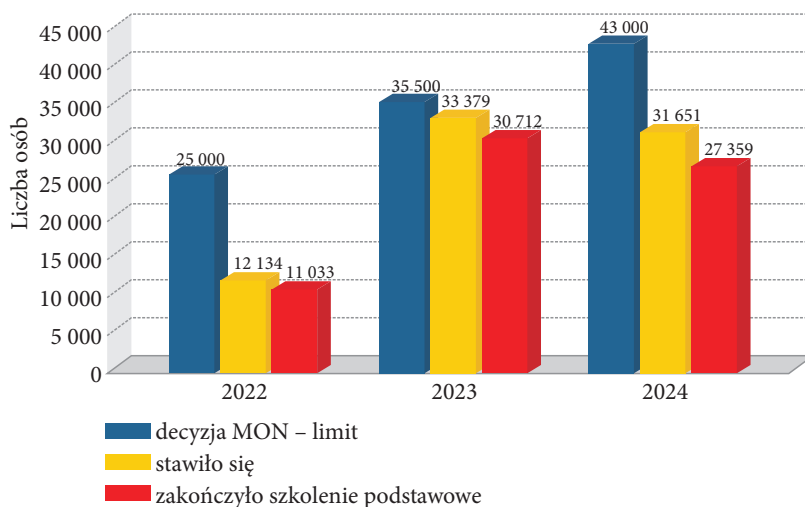
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych gromadzonych w ZOiZO-P1 SG WP

Spółeczeństwo obywatelskie stanowi podstawę rozwoju państwa. Każdy obywatel ma wpływ na wzmocnienie bezpieczeństwa państwa przez różne formy spełnienia obowiązku obrony ojczyzny. Obowiązek ten dotyczy obywateli polskich zdolnych ze względu na wiek i stan zdrowia do wykonywania tej powinności, a może być realizowany przez pełnienie służby wojskowej, wykonywanie obowiązków wynikających z nadanych przydziałów mobilizacyjnych i pracowniczych przydziałów mobilizacyjnych, pełnienia służby w jednostkach zmilitaryzowanych oraz wykonywania świadczeń na rzecz obrony.

Jak już wspomniano, zasadniczym sposobem spełniania obowiązku obrony ojczyzny jest służba wojskowa. Zauważyć należy, że powszechny obowiązek obrony ma charakter szczególny, dotyczy bezpieczeństwa państwa, a zatem, co do zasady, jest stawiany przed innymi okolicznościami i potrzebami funkcjonującymi w życiu prywatnym. Ustawa o obronie Ojczyzny, wprowadzając różne formy pełnienia służby wojskowej, tj. czynną służbę wojskową oraz służbę w rezerwie, zaspokaja w ten sposób wszelkie potrzeby państwa również w zakresie zwiększenia liczebności Sił Zbrojnych. Ustawa przewiduje trzy rodzaje czynnej służby wojskowej: zasadniczą służbę wojskową (pełnioną jako dobrowolna zasadnicza służba wojskowa lub obowiązkowa zasadnicza służba wojskowa), terytorialną służbę wojskową oraz zawodową służbę wojskową. Poza tym ustawa przewiduje dwa rodzaje służby w rezerwie: aktywną (w dniach tej służby) i pasywną (jako ćwiczenia wojskowe). Żołnierzami w czynnej służbie wojskowej są również osoby, które pełnią służbę wojskową w razie ogłoszenia mobilizacji i w czasie wojny.

W ramach służby wojskowej ustawa wprowadziła nowy jej rodzaj – dobrowolną zasadniczą służbę wojskową, skierowaną do wszystkich tych, którzy nigdy wcześniej nie byli w wojsku. Dzięki niej można odbyć przeszkolenie wojskowe i w przyszłości zasilić rezerwy albo wstąpić do zawodowej służby wojskowej.

Dobrowolna zasadnicza służba wojskowa jest pełniona przez okres do 12 miesięcy. W czasie pełnienia tej służby realizuje się: szkolenie podstawowe w wymiarze do 28 dni zakończone przysięgą wojskową i wydaniem książeczki wojskowej oraz szkolenie specjalistyczne połączone z wykonywaniem obowiązków na stanowisku służbowym albo w trakcie kształcenia kandydata do zawodowej służby wojskowej w wymiarze do 11 miesięcy. Dobrowolną zasadniczą służbę wojskową będą odbywać również studenci szkolący się w ramach programu „Legia Akademicka” oraz studenci cywilnych uczelni biorący udział w programie stypendialnym MON.

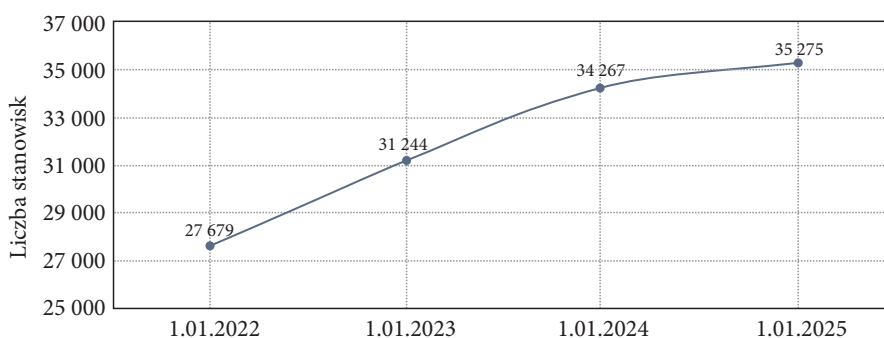
Rys. 3. Kształtowanie się stanu ewidencyjnego żołnierzy DZSW w Siłach Zbrojnych RP (w okresie od 6 czerwca 2022 r. do 31 grudnia 2024 r.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych gromadzonych w ZOIZO-P1 SG WP

Każdego roku Rada Ministrów ustala liczbę osób, które mogą zostać powołane do służby czynnej, obejmując również dobrowolną zasadniczą służbę wojskową (zob. rys. 3). W roku 2025 do dobrowolnej zasadniczej służby wojskowej, w ramach określonego limitu, przewidziano do powołania do 39 700 osób (w tym w trakcie kształcenia do 4700 osób).

Obowiązkowa zasadnicza służba wojskowa trwa 9 miesięcy i odbywa się w jednym nieprzerwanym okresie. Obecnie jest w Polsce zawieszona, ale nie zlikwidowana. W każdym momencie, gdy zajdzie taka potrzeba, można ją odwieść. Pełnienie tej formy służby wprowadza w drodze rozporządzenia Prezydent RP, na wniosek Rady Ministrów, określając termin jej rozpoczęcia i zakończenia, z uwzględnieniem potrzeb Sił Zbrojnych RP (Kozicki, 2022).

Duże znaczenie w odbudowie potencjału osobowego SZ RP miało powołanie w roku 2017 Wojsk Obrony Terytorialnej. Najistotniejszym powodem była zmiana sytuacji geopolitycznej i strategicznej Polski, a agresja Federacji Rosyjskiej na Ukrainę w roku 2014 była tego dobitnym dowodem. Ten piąty rodzaj Sił Zbrojnych jest typowym przykładem umiejętnego wykorzystania potencjału społeczeństwa (Szczyrek, 2012). Ich motto brzmi: „zawsze gotowi, zawsze blisko”, co określa ich misję, czyli obronę oraz wsparcie lokalnych społeczności. W czasie pokoju działają na terenie „małej ojczyzny”, prowadzą akcje ratownicze w sytuacjach kryzysowych oraz przeciwdziałają klęskom żywiołowym i zwalczają ich skutki. Z kolei w czasie wojny mają za zadanie wspierać wojska operacyjne. Stanowią również istotny element odstraszenia przeciwnika, wpływając na powszechną i przestrzenną gotowość obronną państwa z jednoczesnym wykorzystaniem lokalnych uwarunkowań. Wojska Obrony Terytorialnej działają we wszystkich stanach gotowości obronnej państwa. Siłą WOT jest ich dostępność, powszechny charakter oraz zdolność do szybkiej mobilizacji. Istotą natomiast jest podejście żołnierzy oparte na motywacji ochotników, poczuciu obowiązku wobec ojczyzny, obywatelskim zaangażowaniu, wysokim morale oraz dumą bycia rezerwistą. Terytorialna służba wojskowa pozwala na pogodzenie życia zawodowego i prywatnego ze służbą Ojczyźnie. Może być pełniona na dwa sposoby: rotacyjnie (w jednostce wojskowej – co najmniej raz w miesiącu przez dwa dni w czasie wolnym od pracy) lub dyspozycyjnie (poza jednostką wojskową).

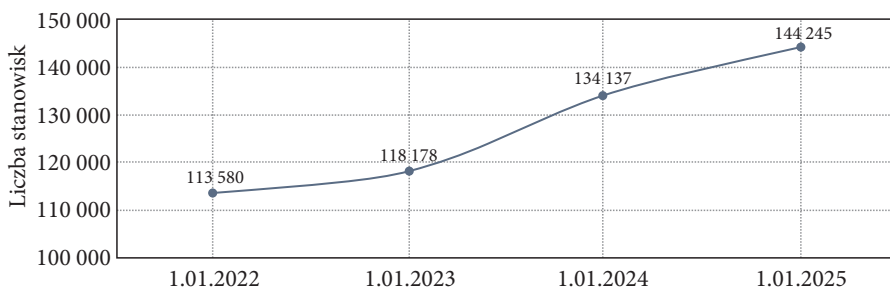
Rys. 4. Kształtowanie się stanu ewidencyjnego żołnierzy TSW w Siłach Zbrojnych RP (w okresie od 1 stycznia 2022 r. do 1 stycznia 2025 r.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych gromadzonych w ZOIZO-P1 SG WP

Rokrocznie liczba żołnierzy TSW rośnie (zob. rys. 4). W roku 2025 w terytorialnej służbie wojskowej, w ramach ustalonego limitu, może służyć do 44 000 żołnierzy.

Kolejnym rodzajem służby wojskowej jest zawodowa służba wojskowa. Żołnierz zawodowy związany jest stosunkiem służbowym, zawierającym na czas nieokreślony, w drodze powołania na podstawie dobrowolnego zgłoszenia się do tej służby.

Należy podkreślić, że żołnierze zawodowi (Sowa, 2024; Czechowski, 2016) podlegają pewnym ograniczeniom prawa do prywatności w warunkach służby wojskowej. Pełnienie zawodowej służby wojskowej stanowi pracę **o szczególnym statusie prawnym, wynikającym zarówno z istoty służby wojskowej, jak i jej celu, a służba wojskowa wymaga w związku z tym dyspozycyjności i poświęcenia w większym stopniu niż służba w innych formacjach**. W przypadku aplikowania do zawodowej służby wojskowej nowym rozwiązaniem zaproponowanym w ustawie jest program dla kandydatów na żołnierzy skierowany do studentów uczelni cywilnych, zainteresowanych służbą w wojsku i kształcących się na kierunkach potrzebnych Siłom Zbrojnym RP. Stypendystom MON postawił jednak określone wymagania – student będzie otrzymywał wynagrodzenie przez cały okres nauki, ale już po zakończeniu kształcenia będzie musiał przejść kurs oficerski i zdać egzamin na oficera oraz zobowiązać się do co najmniej pięcioletniej służby w Siłach Zbrojnych. Wprowadzenie takiego rozwiązania ma na celu przyjęcie do służby wojskowej osób, które zdobyły przydatne w wojsku wykształcenie i jednocześnie odbyły przeszkolenie wojskowe. Dynamiczny wzrost zatrudnienia jednoznacznie wskazuje na realizację priorytetów MON i zwiększenie liczebności Wojska Polskiego we wszystkich rodzajach Sił Zbrojnych, a celem jest stworzenie 300-tysięcznej armii.

Rys. 5. Kształtowanie się stanu ewidencyjnego żołnierzy zawodowych w SZ RP (w okresie od 1 stycznia 2022 r. do 1 stycznia 2025 r.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych gromadzonych w ZOiZO-P1 SG WP

Liczebność Sił Zbrojnych RP wzrasta każdego roku. Dotyczy to również stanów ewidencyjnych żołnierzy zawodowych (zob. rys. 5). Podczas corocznej odprawy rozliczeniowo-zadaniowej kierowniczej kadry resortu obrony i Sił Zbrojnych RP za rok 2024 wicepremier i minister obrony narodowej Władysław Kosiniak-Kamysz podkreślił fakt zwiększenia liczebności armii: „obecnie służy w niej około 206 tys. żołnierzy zawodowych, dobrowolnej zasadniczej służby wojskowej, terytorialnej służby wojskowej oraz aktywnej rezerwy, czyli o około 14 tys. więcej niż rok temu. Liczba żołnierzy zawodowych zwiększyła się w tym czasie o około 10 tys. i wynosi ponad 144 tys.

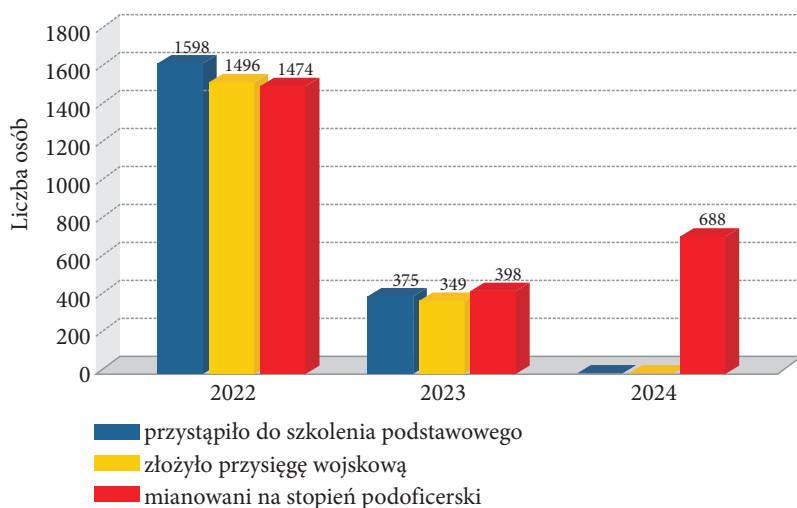
Jesteśmy obecnie trzecią armią w NATO pod względem liczebności, po USA i Turcji”. Ministerstwo Obrony Narodowej planuje w roku 2025 powołać do zawodowej służby wojskowej do 16 000 osób.

W ramach służby w rezerwie ustawa wprowadziła jako jeden z jej rodzajów służbę w aktywnej rezerwie (AR). W Polsce ta nowa forma służby czerpie z Total Force Concept (to pojęcie narodziło się w Skandynawii i jest obecne w siłach zbrojnych krajów anglosaskich. Wykorzystuje potencjał każdego obywatela, który chce wnieść wkład w obronę ojczyzny oraz skupia się na procesie zarządzania talentami i karierą żołnierza). Do aktywnej rezerwy mogą więc trafić byli żołnierze, emerytowani żołnierze (o ile nie przekroczą limitu wieku), osoby po służbie przygotowawczej, a także byli żołnierze TSW i absolwenci programu przeszkolenia wojskowego „Legia Akademicka”. Służba w rezerwie aktywnej pełniona jest na podstawie powołania na czas nieokreślony i odbywa się w ustalonych dniach.

Drugim rodzajem służby w rezerwie jest pasywna rezerwa (PR), która wiąże się z udziałem w ćwiczeniach wojskowych. Żołnierze rezerwy pasywnej będą też mogli zostać powołani na inne ćwiczenia, polegające na udziale w zwalczaniu klęsk żywiołowych czy akcjach poszukiwawczych oraz ratujących życie. Zgodnie z ustawą pasywną rezerwę, czyli większość poborowych, będą tworzyć wszystkie osoby, które: przeszły kwalifikację wojskową (czyli mają określoną kategorię zdolności do służby wojskowej), ale nie odbyły czynnej służby wojskowej i nie złożyły przysięgi; złożyły przysięgę wojskową, mają uregulowany stosunek do służby wojskowej, nie pełnią innego rodzaju służby wojskowej i nie są zainteresowane służbą zawodową, AR lub TSW. Choć pasywną rezerwę tworzą osoby, które nie planują związania się z wojskiem na dłużej, ich wezwanie na ćwiczenia raz na jakiś czas jest konieczne. Siły Zbrojne muszą mieć możliwość szybkiego sięgnięcia po wyszkolone zasoby w sytuacjach nagłych, np. podczas klęsk żywiołowych, kryzysu czy na czas wojny. Ćwiczenia mają podtrzymać i doskonalić umiejętności i kwalifikacje żołnierzy PR.

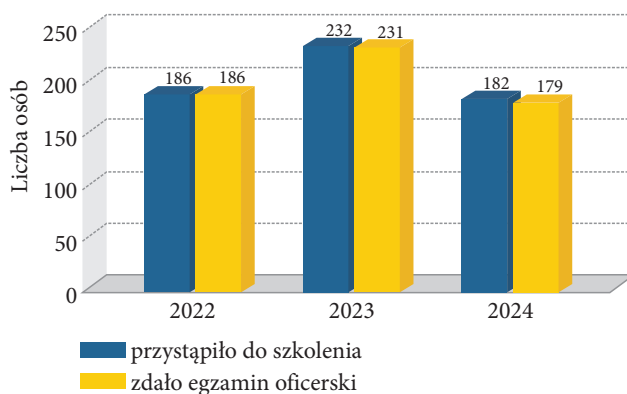
W celu gromadzenia wyszkolonych zasobów żołnierzy rezerwy na potrzeby uzupełnień osobowych Sił Zbrojnych RP w korpusach szeregowych, podoficerów i oficerów w roku 2017 resort obrony narodowej uruchomił skierowany do studentów ochotniczy program szkolenia wojskowego „Legia Akademicka”. Obejmuje on szkolenie teoretyczne prowadzone w trakcie roku akademickiego w uczelniach wojskowych i cywilnych oraz wakacyjne szkolenie praktyczne w jednostkach wojskowych. Do programu mogą przystąpić osoby, które są studentami lub absolwentami uczelni wyższych publicznych oraz niepublicznych (studia dzienne, zaoczne I oraz II stopnia) i posiadają obywatelstwo polskie.

Szkolenie w szkołach Legii Akademickiej jest realizowane przez okres do 3 lat i kończy się: w przypadku kształcenia na podoficera – egzaminem na podoficera; w przypadku kształcenia na oficera – egzaminem na oficera (zob. rys. 6 i 7). Po odbyciu szkolenia i złożeniu przysięgi wojskowej osobę, która odbyła to szkolenie, przenosi się na jej wniosek do aktywnej rezerwy.

Rys. 6. Szkolenie w ramach programu „Legia Akademicka” w latach 2022-2024 (moduł podoficerski)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych gromadzonych w ZOiZO-P1 SG WP

Rys. 7. Szkolenie w ramach programu „Legia Akademicka” w latach 2022-2024 (moduł oficerski)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych gromadzonych w ZOiZO-P1 SG WP

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej w art. 85 stanowi, że „każdy Obywatel RP ma obowiązek bronić Ojczyzny” (Konstytucja, 1997). Nie oznacza to jednak, że gdyby prezydent RP na wniosek prezesa Rady Ministrów podjął decyzję o zarządzeniu powszechnej mobilizacji wojskowej wszyscy obywatele natychmiast zostaną powołani do wojska. Powszechnej mobilizacji wojskowej podlegają przede wszystkim poborowi uznani za zdolnych do służby, czyli z kategoriami A i B oraz żołnierze rezerwy niezależnie od ich przeznaczenia.

Oznacza to, że po ogłoszeniu powszechnej mobilizacji wojskowej mogą oni w każdej chwili zostać powołani do czynnej służby wojskowej. Oprócz nich do czynnej służby wojskowej mogą zostać powołane również inne osoby, które zgłosiły się do jej pełnienia jako ochotnicy. Tym samym ustawodawca w pewien sposób ułatwił możliwość obrony ojczyzny.

Zgodnie z ustawą powołanie do służby wojskowej pełnionej w razie ogłoszenia mobilizacji i w czasie wojny następuje za pomocą kart powołania lub w drodze podania informacji o powołaniu do publicznej wiadomości. Należy jednak zwrócić uwagę, kto realnie ma największe szanse, aby zostać żołnierzem. Zgodnie z przepisami ustawy w pierwszej kolejności powoływani są żołnierze rezerwy, TSW, Legii Akademickiej czy organizacji proobronnych (Soboń, 2019).

2. Inne formy spełniania obowiązku obrony ojczyzny

Rozważając udział społeczeństwa w działaniach na rzecz bezpieczeństwa państwa, należy zwrócić także uwagę na odbywanie służby zastępczej przez osoby podlegające obowiązkowi służby wojskowej, ale którym przekonania religijne lub wyznawane zasady moralne nie pozwalają na pełnienie tej służby. Zgodnie z ustawą o obronie Ojczyzny pełnienie służby zastępczej jest równoznaczne ze spełnianiem obowiązku zasadniczej służby wojskowej przez osoby podlegające jej odbyciu. Służba zastępcza polega na wykonywaniu prac na rzecz: ochrony środowiska, ochrony przeciwpożarowej, ochrony zdrowia, pomocy społecznej, opieki nad osobami niepełnosprawnymi albo bezdomnymi, administracji publicznej i wymiaru sprawiedliwości. Służbę zastępczą odbywa się w państwowych i samorządowych jednostkach organizacyjnych, podmiotach leczniczych niebędących przedsiębiorcami, o których mowa w przepisach o działalności leczniczej, oraz w organizacjach pożytku publicznego.

W zapewnieniu bezpieczeństwa państwa w przestrzeni publicznej funkcjonują również formacje uzbrojone niewchodzące w skład Sił Zbrojnych RP. Formacjami tymi, w przypadku których pełnienie służby jest równoznaczne ze spełnieniem obowiązku zasadniczej służby wojskowej przez osoby podlegające jej odbyciu, są Policja, Straż Graniczna oraz Służba Ochrony Państwa.

Udział społeczeństwa w trudzie podejmowanym przez państwo w celu utrzymania gotowości do obrony ojczyzny, szczególnie w obliczu wojny w Ukrainie, gwałtownie rośnie. Nie zawsze obywatel jest w stanie wypełnić podstawowy obowiązek, jakim jest służba wojskowa, lecz jest gotowy do innych form spełniania obowiązku obrony ojczyzny, a jedną z takich form jest praca w jednostkach zmilitaryzowanych. Militaryzację zrodziła potrzeba zapewnienia możliwości funkcjonowania państwa w czasie mobilizacji i wojny, a także konieczność zaangażowania do jego obrony potencjału gospodarki narodowej. Obszarem stosowania militaryzacji są głównie ogniwa ochrony państwa i wybrane ogniwa gospodarczo-obronne o istotnym

znaczeniu dla obrony i bezpieczeństwa państwa. Głównym celem militaryzacji jest zabezpieczenie, w drodze szczególnego obowiązku pracy i odpowiednich form organizacji jego spełnienia, sprawnego funkcjonowania działów administracji państwowej i gospodarki narodowej oraz jednostek organizacyjnych wykonujących zadania szczególnie ważne z punktu widzenia obronności państwa (Kulickowski, 2013). Zgodnie z ustawą, w przypadku wprowadzenia stanu wyjątkowego na całym terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, stanu wojennego, ogłoszenia mobilizacji i w czasie wojny, Rada Ministrów może objąć militaryzacją jednostki przewidziane do militaryzacji, na które nałożono obowiązek realizacji zadań szczególnie ważnych dla bezpieczeństwa lub obronności państwa.

Na przestrzeni lat w naszym kraju istniały liczne organizacje społeczne, które wśród swoich zapisów statutowych zawierały działania na rzecz obronności państwa. W historii podejmowały się one kształcenia obywateli w obszarze bezpieczeństwa, a także włączały się czynnie w walkę o niepodległość kraju. Ważną rolę w systemie edukacji dla bezpieczeństwa odgrywają również stowarzyszenia i organizacje pozarządowe (gov.pl, 2025). Współdziałanie ministra obrony narodowej z organizacjami społecznymi spowodowane jest nie tylko realizacją polityki resortu, lecz również zadaniem ustawowym. Współpraca dowództw, instytucji wojskowych oraz jednostek wojskowych z organizacjami pozarządowymi i innymi partnerami społecznymi stanowi ważny element działalności Sił Zbrojnych, a jej celem jest między innymi angażowanie obywateli w działania na rzecz obronności państwa oraz edukacji obronnej społeczeństwa, szczególnie młodzieży.

3. Wykonywanie świadczeń na rzecz obrony

W ramach obowiązku obrony ojczyzny obywatele polscy są zobowiązani do świadczeń na rzecz obrony (Wojnarowska-Szpucha, Wojnarowski, 2014) na zasadach i w zakresie określonym w ustawie, w której uregulowano te świadczenia jako świadczenia osobiste i rzeczowe w czasie pokoju oraz świadczenia w razie mobilizacji i w czasie wojny, a także tzw. świadczenia szczególne. Zadania z tego obszaru wykonują: organy władzy państwowej, organy administracji rządowej, inne organy, instytucje państwowe, organy samorządu terytorialnego (Kitler, 2018), przedsiębiorcy, organizacje pozarządowe, inne podmioty oraz obywatele. Nakładanie obowiązku świadczeń na rzecz obrony często wiąże się z daleko idącą ingerencją w sferę prawną obywatela, z ograniczeniami jego wolności i praw o charakterze osobistym czy rzeczowym, co jednak jest dopuszczalne z uwagi na treść art. 31 ust. 3 Konstytucji RP.

Pierwszym ze świadczeń na rzecz obrony są świadczenia osobiste na rzecz obrony w czasie pokoju – jest to ustawowy obowiązek wykonywania różnego rodzaju prac na rzecz obrony i utrzymania państwa albo zwalczania klęsk żywiołowych, likwidacji ich skutków oraz zarządzania kryzysowego, połączony z użyciem prostych narzędzi

oraz pojazdów mechanicznych. Stosownie do treści przepisów ustawy obowiązek świadczeń osobistych może być nałożony w związku z ćwiczeniami wojskowymi, a także w celu dostarczenia i obsługi przedmiotów świadczeń rzeczowych.

Drugą częścią świadczeń na rzecz obrony są świadczenia rzeczowe w czasie pokoju. Jest to rodzaj świadczeń na rzecz obrony i bezpieczeństwa polegający na czasowym udostępnieniu lub oddaniu do użytkowania jednostkom wojskowym i organom administracji publicznej oraz podmiotom gospodarczym i innym jednostkom organizacyjnym posiadanych nieruchomości i rzeczy ruchomych na cele przygotowania obrony państwa (Kulickowski, 2025). Wykonanie świadczeń rzeczowych dotyczy przeznaczenia przedmiotu świadczeń w razie ogłoszenia mobilizacji i w czasie wojny. Przykładowo posiadacz pojazdu może być również wezwany w czasie pokoju w celu sprawdzenia gotowości mobilizacyjnej Sił Zbrojnych prowadzonej w ramach ćwiczeń wojskowych oraz w celu zwalczania klęsk żywiołowych i likwidacji ich skutków.

Kolejnymi świadczeniami na rzecz obrony są świadczenia w razie ogłoszenia mobilizacji i w czasie wojny. Świadczenia te dzielą się na osobiste w razie mobilizacji i w czasie wojny oraz rzeczowe w razie mobilizacji i w czasie wojny. Ustawa stanowi, że osoby podlegające obowiązkowi świadczeń osobistych mogą być w każdym czasie w razie ogłoszenia mobilizacji i w czasie wojny powołane do wykonania różnego rodzaju prac doraźnych na rzecz Sił Zbrojnych lub jednostek organizacyjnych wykonujących zadania na potrzeby obrony państwa. Z kolei organy administracji rządowej, organy samorządu terytorialnego, przedsiębiorcy i inne jednostki organizacyjne, organizacje społeczne oraz osoby fizyczne mogą być w razie ogłoszenia mobilizacji i w czasie wojny zobowiązane do wykonania świadczeń rzeczowych polegających na oddaniu posiadanych nieruchomości i rzeczy ruchomych do używania przez Siły Zbrojne lub jednostki organizacyjne wykonujące zadania na potrzeby obrony państwa. Przedmioty świadczeń rzeczowych podlegają zwrotowi po ustaniu potrzeby ich używania.

Ostatnim rodzajem świadczeń na rzecz obrony są świadczenia szczególne, czyli rodzaj świadczeń obejmujący specyficzne zadania i obowiązki realizowane przez terenowe organy administracji rządowej, instytucje państwowe, organy samorządu terytorialnego oraz przedsiębiorców i inne jednostki organizacyjne. W ramach świadczeń szczególnych realizuje się wiele bardzo ważnych przedsięwzięć mających na celu zapewnienie warunków do szybkiego i sprawnego rozwinięcia Sił Zbrojnych do etatów wojennych. Świadczenia przez przedsiębiorców określonych usług na rzecz Sił Zbrojnych polegają m.in. na wykonywaniu produkcji i napraw w warunkach zagrożenia bezpieczeństwa państwa lub w czasie wojny oraz na utrzymywaniu w czasie pokoju mocy produkcyjnych, naprawczych lub usługowych niezbędnych do realizacji wskazanych zadań.

4. Wyłączenia od obowiązku pełnienia czynnej służby wojskowej

Wyłączenia od obowiązku pełnienia czynnej służby wojskowej dotyczą osób posiadających kwalifikacje lub zajmujących określone stanowiska, które są niezbędne dla zapewnienia obrony lub bezpieczeństwa państwa. Zgodnie z zapisami ustawowymi nie powołuje się do służby wojskowej pełnionej w razie ogłoszenia mobilizacji i w czasie wojny osób, które zostały wyłączone z obowiązku jej pełnienia. Wyłączenia dokonuje szef wojskowego centrum rekrutacji, a w przypadku żołnierzy pełniących czynną służbę wojskową dowódca jednostki wojskowej. Wyłączenia dokonuje się również w czasie pokoju. W czasie pokoju nie podlegają wyłączeniu osoby, które wykonują mandat radnego i dobrowolnie zgłosiły się do pełnienia czynnej służby wojskowej.

Wyłączenie następuje:

- **z urzędu** i dotyczy osób, które: wykonują mandat posła albo senatora; wykonują mandat radnego; zajmują kierownicze stanowiska państwowe określone w art. 2 ustawy z dnia 31 lipca 1981 r. o wynagrodzeniu osób zajmujących kierownicze stanowiska państwowe lub stanowiska organów administracji publicznej w rozumieniu ustawy z dnia 14 czerwca 1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego; ze względu na posiadane kwalifikacje lub zajmowane stanowiska są niezbędne dla zapewnienia obrony lub bezpieczeństwa państwa (szczegółowy wykaz kwalifikacji lub stanowisk, których zajmowanie powoduje wyłączenie z urzędu, jest określony w załączniku nr 1 do rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 17 listopada 2022 r. w sprawie wyłączenia od obowiązku pełnienia czynnej służby wojskowej w razie ogłoszenia mobilizacji i w czasie wojny);
- **na wniosek** i dotyczy osób, których powołanie do służby wojskowej groziłoby zaprzestaniem lub poważnym zakłóceniem pracy urzędu państwowego lub samorządowego albo działalności gospodarczej przedsiębiorcy niezbędnej dla zapewnienia obrony lub bezpieczeństwa państwa.

Ponadto wyłączenie na wniosek może być prowadzone także w stosunku do przedsiębiorców (na których nałożone zostały zadania na rzecz Sił Zbrojnych RP) oraz osób wskazanych w dokumentacji planowania operacyjnego zatrudnionych w przedsiębiorstwach świadczących usługi związane z realizacją zadań na rzecz Sił Zbrojnych.

5. Obrona powszechna

Zwiększenie odporności na ewentualną agresję powoduje, że wraz ze wzmocnieniem potencjału obronnego niezbędne jest poszukiwanie środków mających utrudniać, a nawet uniemożliwiać oddziaływanie potencjalnego przeciwnika oraz zapewniać zdolności przetrwania dla całego państwa i społeczeństwa w warunkach potencjalnego

konfliktu (niekoniecznie zbrojnego). Jednym ze sposobów na zrównoważenie zdolności potencjalnego przeciwnika jest przyjęcie strategii obrony totalnej. Zakłada ona, że do obrony suwerenności państwa angażuje się całe państwo i społeczeństwo, a siły zbrojne są tylko jednym z wielu elementów systemu obronnego. Polska w roku 2020 na bazie Strategii Bezpieczeństwa Narodowego ogłosiła przyjęcie strategii obrony totalnej, określanej w warunkach polskich jako obrona powszechna. Systemy takie istnieją i działają w krajach bliskich nam geograficznie, które mierzą się z podobnymi rodzajami zagrożeń, m.in. w Finlandii, Szwecji, na Litwie czy w Estonii. W krajach, które decydują się na system obrony powszechnej, bez względu na ich położenie geograficzne, czynnikiem decydującym o jego skuteczności jest odpowiednia liczba należących do niego organizacji i obywateli, wykazujących postawy patriotyczne i proobronne – to naturalne zaplecze takich systemów.

Ochrona ludności i obrona cywilna to jeden z tych elementów systemu bezpieczeństwa, który nie jest w stanie funkcjonować bez świadomego obywatela, będącego w stanie nie tylko właściwie zareagować na zadania, jakie zostaną przed nim postawione, lecz potrafiącego też inicjować działania wspomagające machinę państwa. 1 stycznia 2025 r. weszła w życie ustawa z dnia 23 grudnia 2024 r. o ochronie ludności i obronie cywilnej. Nowe regulacje usuwają lukę prawną w zakresie funkcjonowania obrony cywilnej, spowodowało ją wejście w życie ustawy z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny. Zgodnie z założeniami ustawy organy i podmioty zajmujące się ochroną ludności w czasie pokoju mają przekształcić się w organy i podmioty obrony cywilnej w sytuacji ogłoszenia stanu wojennego lub wojny. Celem ustawy jest bowiem ochrona życia i zdrowia ludzkiego, mienia i dziedzictwa kulturowego oraz środowiska naturalnego w sytuacjach zagrożeń naturalnych lub spowodowanych przez człowieka. Ustawa uzupełnia i porządkuje działania mające na celu przygotowanie podmiotów ochrony ludności do reagowania w czasie pokoju, stanu wojennego i wojny. Zasadniczym celem ustawy o ochronie ludności i obronie cywilnej jest wypełnienie społecznego zapotrzebowania na bezpieczne i odporne środowisko cywilne w kontekście zagrożeń militarnych i pozamilitarnych. Ustawa koncentruje się na bezpieczeństwie obywateli i nie wpływa na swobody obywatelskie.

Ustawa o ochronie ludności i obronie cywilnej opiera na **siedmiu filarach**:

- **System ostrzegania i alarmowania** – ustawa nakłada na organy ochrony ludności obowiązek dotyczący organizacji systemów monitorowania zagrożeń oraz powiadamiania, ostrzegania i alarmowania ludności w przypadku wystąpienia zagrożeń;
- **Ewakuacja i przyjęcie ludności** – ustawa tworzy system przygotowania i realizacji masowych ewakuacji ludności oraz wyznaczania i przygotowania miejsc doraźnej dyslokacji;
- **Schrony i ukrycie dla ludności** – ustawa organizuje system ewidencji, utrzymania i budowania schronów i ukryć doraźnych na potrzeby ludności, a także zapewnia istotne wsparcie finansowe realizacji tych przedsięwzięć;

- **Wzmacnianie społecznej odporności** – regulacje obejmują przygotowanie społeczeństwa do właściwych zachowań w sytuacjach zagrożenia i umiejętności samoochrony (ma to nastąpić przez zwiększenie świadomości ryzyka, organizowanie szkoleń i ćwiczeń oraz instruowanie obywateli o zasadach postępowania w sytuacjach kryzysowych);
- **Budowanie zasobów i struktur ochrony ludności i obrony cywilnej** – ustawa definiuje strukturę i rolę organów ochrony ludności na różnych szczeblach administracyjnych, takich jak gmina, powiat, województwo, kraj – określając zadania, kompetencje i współpracę. Zawierać będzie również regulacje dotyczące tworzenia i utrzymywania zasobów ochrony ludności;
- **Funkcjonowanie ochrony ludności w czasie wojny** – ustawa wskazuje sposoby funkcjonowania systemu ochrony ludności w stanie wojennym, w czasie wojny, formule obrony cywilnej;
- **Finansowanie ochrony ludności i OC** – minimum 0,3% PKB, część finansowana z budżetu MSWiA, a część z budżetu wojewodów.

Regulacje przewidują także powstanie korpusu ochrony cywilnej. Skupiać ma on podmioty zajmujące się ratownictwem odpowiadającym za ochronę ludności w czasie pokoju i za działania w czasie wojny. Ewidencję na obszarze kraju ma prowadzić minister właściwy do spraw wewnętrznych, a na obszarze województwa – wojewoda we współpracy ze starostą lub z prezydentem miasta na prawach powiatu. Do korpusu zalicza się personel obrony cywilnej oraz krajowa rezerwa obrony cywilnej.

W skład personelu obrony cywilnej mogą wejść: osoby, które otrzymały przydział mobilizacyjny obrony cywilnej, osoby powołane do służby w obronie cywilnej w drodze zaciągu ochotniczego, członkowie krajowej rezerwy obrony cywilnej powołani do służby w obronie cywilnej, strażacy Państwowej Straży Pożarnej. Przynależność niektórych osób będzie obowiązkowa, tak jak np. pracownicy przedsiębiorstw odpowiadających za oczyszczanie miasta, elektrowni, wodociągów. Do korpusu będzie można też przystąpić dobrowolnie. Zaliczenie do personelu OC następuje w porozumieniu z właściwym szefem wojskowego centrum rekrutacji, chyba że dotyczy to osób niepodlegających rekrutacji.

Do krajowej rezerwy obrony cywilnej będą należeć funkcjonariusze Policji, Straży Granicznej, Służby Ochrony Państwa, Biura Ochrony Rządu, Państwowej Straży Pożarnej, Służby Więziennej, Krajowej Administracji Skarbowej, Służby Celno-Skarbowej, Straży Marszałkowskiej, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencji Wywiadu, Służby Wywiadu Wojskowego, Służby Kontrwywiadu Wojskowego i Centralnego Biura Antykorupcyjnego – ci, którzy są na zaopatrzeniu emerytalnym, nie podlegają obowiązkowi służby wojskowej i nie posiadają przydziałów organizacyjno-mobilizacyjnych. Ustawa zakłada umożliwienie członkom podmiotów ochrony ludności oraz personelowi obrony cywilnej powoływania ich, w porozumieniu z organami wojskowymi, do realizacji zadań obrony cywilnej w czasie „W”, a także spełniania obowiązku wojskowego w organizacji obrony cywilnej.

Podsumowanie

Konkludując, należy stwierdzić, że każdy obywatel ma wpływ na rozwój państwa oraz wzmocnienie jego bezpieczeństwa, a społeczeństwo obywatelskie stanowi podstawę rozwoju państwa. W bezpieczeństwie państwa należy zwrócić szczególną uwagę na wypełnianie obowiązków przez obywateli wobec państwa. Jednym z takich konstytucyjnych obowiązków jest obrona ojczyzny. Trwająca na Ukrainie wojna wymusza konieczność przeglądu realizacji przez obywateli zadań na rzecz systemu obronnego państwa. Zadania obronne (Kuliczkowski, 2013), które są częścią zadań z zakresu bezpieczeństwa narodowego, składają się z zadań obronnych militarnych oraz obrony powszechnej. Zadania realizowane przez Siły Zbrojne RP mają na celu utrzymanie gotowości do realizacji misji związanych z zagwarantowaniem obrony państwa i przeciwstawienie się agresji, wspieranie bezpieczeństwa wewnętrznego oraz pomoc społeczną. Od czasu agresji Rosji na Ukrainę liczba żołnierzy SZ RP wykazuje trend rosnący (zob. rys. 5). Zadania obrony powszechnej, przez ochronę ludności i obronę cywilną, koncentrują się na bezpieczeństwie obywateli i wypełniają społeczne zapotrzebowanie na bezpieczne i odporne środowisko cywilne w kontekście zagrożeń militarnych i pozamilitarnych.

BIBLIOGRAFIA

- [1] CZECHOWSKI, M., 2016. Dyferencjacja wewnątrz grupy stosunków służbowych – żołnierze zawodowi a funkcjonariusze formacji umundurowanych i specjalnych, *Wojskowy Przegląd Prawniczy*, nr 5.
- [2] GOV.PL, 2025. *Współpraca z organizacjami pozarządowymi*, <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/wspolpraca-z-organizacjami-pozarządowymi> (dostęp: 28.11.2024).
- [3] KITLER, W., 2018. *Zadania obronne samorządu terytorialnego w świetle obowiązujących przepisów prawnych*, [w:] Kitler, W. (red.), *Zadania obronne samorządu terytorialnego: materiał studyjny*, Warszawa: Akademia Sztuki Wojennej.
- [4] KONSTYTUCJA, 1997. Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 78, poz. 483).
- [5] KOZICKI, B., 2022. *Planowanie potrzeb w Siłach Zbrojnych RP w aspekcie zapewnienia bezpieczeństwa militarnego Polski*, Warszawa: Wojskowa Akademia Techniczna.
- [6] KULICZKOWSKI, M., 2013. *Przygotowania obronne w Polsce. Uwarunkowania formalnoprawne, dylematy pojęciowe i próba systematyzacji*, Warszawa: Akademia Obrony Narodowej.
- [7] KULICZKOWSKI, M., 2025. *Militaryzacja szczególną formą realizacji zadań obronnych – wybrane problemy przygotowań do militaryzacji*, <https://bibliotekauki.pl/articles/121117.pdf> (dostęp: 28.11.2024).
- [8] MITKOW, Sz., TOMASZEWSKI, J., KOZICKI, B., 2021. *Bezpieczeństwo militarne a potencjał osobowy Sił Zbrojnych RP*, Warszawa: Wojskowa Akademia Techniczna.
- [9] MIZURA, G., MITKOW, Sz., KOZICKI, B., 2023. *Planowanie potencjału osobowego Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w obliczu aktualnych wyzwań bezpieczeństwa militarnego*, Warszawa: Wojskowa Akademia Techniczna.
- [10] POLSKAZBROJNA.PL, 2024. *Wojsko podsumowało 2024 rok*, <https://polska-zbrojna.pl/home/articleshow/43214?t=Wojsko-podsumowalo-2024-rok> (dostęp: 28.11.2024).

-
- [11] SOBOŃ, A., 2019. *Proobronność Rzeczypospolitej Polskiej. Teraźniejszość i przyszłość*, Warszawa: Akademia Sztuki Wojennej.
- [12] SOŁOMA, L., 1995. *Metody i techniki badań socjologicznych*, Olsztyn: WSP.
- [13] SOWA, B., 2024. *Model wykorzystania zasobów osobowych Sił Zbrojnych RP do realizacji zadań zarządzania kryzysowego* [rozprawa doktorska], Warszawa: Wojskowa Akademia Techniczna.
- [14] SZCZUREK, T., 2012. *Od deskrypcji do antycypacji wykorzystania potencjału militarnego w kształtowaniu bezpieczeństwa nowoczesnych wspólnot państwowych wobec rozwoju zagrożeń niemilitarnych*, Warszawa: Wojskowa Akademia Techniczna.
- [15] USTAWA, 2022. Ustawa z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny (Dz.U. 2024 poz. 248 ze zm.).
- [16] USTAWA, 2024. Ustawa z dnia 5 grudnia 2024 r. o ochronie ludności i obronie cywilnej (Dz.U. 2024 poz. 1907).
- [17] WOJNAROWSKA-SZPUCHA, S., WOJNAROWSKI, J., 2014. *System – podsystem obronny państwa i świadczenia na jego rzecz*, Warszawa: Akademia Obrony Narodowej.
- [18] WYROK, 2003. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 11 lutego 2003 r., sygn. akt P 12/02 (Dz.U. 2003 nr 35, poz. 312).